

خودنمایی مثلث گفتگوگستری، تنش زدایی و احترام متقابل در میان شاخص‌های ارتباطات میان فرهنگی

احمد ودادی

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

ahm.wedadi@iautb.ac.ir

حسین اخلاقی نسب

کارشناس ارشد مدیریت اجرایی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

تهران، تهران، ایران h.akhlaghinasab@yahoo.com (مسئول مکاتبات)

چکیده

مقدمه و هدف پژوهش: شاخص‌های ارتباطات میان فرهنگی، ابزارهای ارزیابی پسرقت یا پیشرفت این نوع ارتباطات در عرصه گفتگوهای بین‌المللی و بازویی سنجشی برای راهبرد پردازان فرهنگی یک جامعه است. ایجاد نقاطی مانند: «گفت و گو، تنش زدایی، و احترام به فرهنگ‌ها و تمدن‌های جوامع دیگر»، در نخستین نمایش اسلام گستری پدیدار گشت تا سرانجام آن شکل‌گیری مثلثی باشد که این نقاط در سه رأس آن قرار گرفته‌اند. البته، برونداد این مثلث، به صدا درآوردن شیپور جنگ ستیزی است تا مقتدرانه بگوییم: «گفتگو، تکیه گاه اسلام گستری در آن سوی مرزهای حجاز بوده است».

روش پژوهش: این تحقیق از نظر نوع، کاربردی است، زیرا حلال بسیاری از مشکلات چند سازمان فرهنگی است. البته، توصیفی-تحلیلی نیز هست، زیرا از اسناد و منابع کتابخانه‌ای استفاده کرده است، به این صورت که پس از احصای مسائل از جامعه، شاخص‌های ارتباطات میان فرهنگی از منظر دین تعیین شده‌اند.

یافته‌ها: سه شاخص: «گفتگوگستری، تنش زدایی، و احترام متقابل» در این تحقیق در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار بوده‌اند. این متغیرها را که در اندازه‌گیری سازه تحقیق سهم زیادی داشته‌اند، خبرگان تأیید کرده‌اند.

نتیجه‌گیری: ابزارهای سنجش ارتباطات میان فرهنگی، شاید به تنهایی سد مقاومتی برای پرهیز از وقوع جنگ میان فرهنگ‌ها نباشند، ولی تجمیع آن‌ها در یک مثلث، حوزه‌ای مقتدر برای امور بین‌المللی است تا دیوار بی‌اعتمادی را سست و گفتمان‌های فرهنگی را جایگزین تنش‌های فرهنگی کند.

واژگان کلیدی: شاخص‌سازی، ارتباطات میان فرهنگی، گفتگوگستری، تنش زدایی، احترام متقابل

مقدمه

شاخص‌های ارتباطات میان فرهنگی، ابزارهای ارزیابی پسرقت یا پیشرفت این نوع ارتباطات در عرصه گفتگوهای بین‌المللی به شمار می‌آیند. این شاخص‌ها ضمن نمایش شدت و ضعف ارتباطات میان فرهنگی، می‌تواند بازویی سنجشی برای راهبرد پردازان فرهنگی یک جامعه یا کشور، در ترسیم نقشه راه میان فرهنگی آن جامعه یا کشور در نظر آید.

در این مقاله تلاش شده است ضمن تبیین مسیر ارتباطات میان فرهنگی از زاویه اسلامی و ارزیابی گام‌های پیامبر اسلام در این مسیر، چندین شاخص ارتباطات میان فرهنگی در سازمان‌های ایرانی فعال در عرصه روابط بین‌الملل را که در یک طرح پژوهشی تعیین شده‌اند، معرفی نموده و سپس سه شاخص مهم‌تر که خودنمایی آن‌ها در صحنه ارتباطات، هویدای بیشتری دارد، در قالب مثلث: «گفتگوگستری، تنش‌زدایی، و احترام متقابل» ترسیم کنیم. البته، برون‌داد این مثلث، به صدا درآوردن شیپور جنگ ستیزی است تا مقتدرانه بگوییم: «گفتگو، تکیه گاه اسلام گستری در آن سوی مرزهای حجاز بوده است».

بیان مسئله

اسلام برای ارتباطات میان فرهنگی ارزش ویژه‌ای قائل شده است و بر همین اساس، پیمایش گام‌های نخست پیغامبر بزرگ آن، با ابزار ارتباطات موصوفه شکل گرفت، یا به بیانی دیگر، شکل‌گیری نقاطی مانند: «گفت و گو، تنش‌زدایی، و احترام به فرهنگ‌ها و تمدن‌های جوامع دیگر»، در نخستین نمایش اسلام گستری پدیدار گشت تا سرانجام آن پدیداری مثلثی باشد که این نقاط در سه رأس آن قرار گرفته‌اند.

فایده و هدف پژوهش

نتایج چنین پژوهشی می‌تواند ضمن تلطیف روابط بین‌الملل، زمینه را برای استیفا و حاکمیت حقوق مردم و مردم‌سالاری منطبق با ارزش‌های دینی و انسانی فراهم کرده و به رشد و تعالی فضای فرهنگی مبتنی بر باورها و آموزه‌های معنوی کمک کند.

ادبیات پژوهش

پیامبران الهی همواره با ابزارهای فرهنگی، نقش هدایتگری جامعه را بر عهده داشته و می‌کوشیده‌اند تا برای هدایت بشر و پیمایش مسیر رسالت خویش، راه ارتباطات میان فرهنگی را گزینش نمایند. آنان که از طرف خداوند مأموریت یافته بودند تا بشر را در مسیر تکاملی خویش رهنمون باشند، تلاش می‌کردند چراغ‌های راهنمای خوبی برای جهت‌یابی درست مسیر و جلوگیری از انحراف به چپ یا راست مردم زمانه خود باشند.

پس از ظهور اسلام، پیام‌آور بزرگ آن نیز با آگاهی از فرهنگ مردم عصر خویش که اعراب جاهل بودند، چگونگی دعوت به اسلام را تبیین و ارزیابی کرد. او نخست ندای فرهنگ اسلام آوری را در میان خویشاوندان، قریش، مردمان مکه، مدینه، حجاز و سپس به دیگر مناطق جهان عرضه کرد. بر همین اساس، نوشتن نامه به رهبران تمدن‌های زمانه خود را که برقراری ارتباط میان فرهنگ و گفت‌وگوی تمدن‌ها به شمار می‌آمد، آغاز نمود. لذا کارکرد و نقش ارتباطات میان فرهنگی در گسترش ادیان الهی و به‌ویژه اسلام، از همان شروع نبوت آشکار بوده است، یعنی حضرت محمد (ص)، چراغ اسلام را با سوخت چنین ارتباطاتی روشن و فروزان ساخت. البته باید بدانیم که بیشترین سفارش‌های آن حضرت برای خودسازی و اصلاح فرد و جامعه بر مبنای اصلاح فرهنگ و ارتباطات فرهنگی بوده است.

است، به خوبی گویای آن است که اسلام باید از مرزهای حجاز گذر کرده، و با ورود به تمدن‌ها و فرهنگ‌های دیگر، فرا عربی بودن و یا جهانی بودن آن را با تکیه بر وحی و پیام‌های الهی نازل شده بر آخرین پیامبرش، به همه جهانیان نشان دهد.

نگارنده و هر انسان فهیم و عقل سلیمی این مسئله را به آسانی هضم می‌کند که:

«اگر اسلام، آخرین دین الهی و پیام‌آورش، خاتم پیغمبران است، پس باید به آسانی پذیرفت که اسلام فقط دین حجاز و دین عرب و عجم نیست، بلکه دینی جهانی و گیتی پسند است.»

گام‌های ارتباطاتی میان فرهنگی پیامبر اسلام (ص) آغاز جنبش بزرگ نبوی، با ارتباطات میان فرهنگی و به‌کارگیری ابزارهای فرهنگی و ارتباطی همراه بود. تلاش این جنبش که پس از بعثت پیامبر خاتم شروع شد، در مسیر حذف باورهای کهنه قوم عرب و گرایش این قوم به زندگی نوینی بود که اسلام برایشان تصویر کرده بود.

مسیری که پیامبر مجلل اسلام برای هدایت اعراب ترسیم نموده بود، نه تنها برای خویشاوندان، قریش، و اعراب، بلکه برای همه جهانیان بود. این مسیر، که بدون شک گام‌های ارتباطات میان فرهنگی پیامبر اسلام نام دارد، مسیری پنج‌گانه به شرح زیر است (ابن قیم جوزیه):

- ۱) گام نخست: بعثت پیامبر
- ۲) گام دوم: دعوت پیامبر از خویشاوندان برای پذیرش اسلام
- ۳) دعوت پیامبر از قوم و قبیله خویش برای گرویدن به اسلام
- ۴) ارتباط با جهان عرب برای تبلیغ دین اسلام
- ۵) دعوت از جهانیان و همه ملت‌های کره خاکی، برای پذیرش دین خاتم

با ارتحال پیامبر عظیم‌الشان و جلیل‌القدر، مسلمانان با اتکا به آن سفارش‌ها عزیمت به دیگر مناطق جهان را ارزیابی کردند تا با ابزار برقراری ارتباط با مردمان سرتاسر دنیا، برنامه: «جهانی سازی اسلام» را عملیاتی و اجرا کنند. در نتیجه پس از سرباززدن حاکمان وقت تمدن‌های آن روز، یعنی ایران و روم از پذیرش اسلام، مسلمانان توانستند بخش‌های مهم این مناطق را تصرف نمایند، مناطقی که تصرف آن‌ها باهدف عدالت‌گستری و مردم‌سالاری پی ریزی و محقق شد.

اما مسلمانان که حاملان مشعل و پرچم اسلام در دیار ایران و روم بودند، برای برقراری ارتباط با مردم با دشواری‌هایی (به‌ویژه در زمینه ارتباط کلامی با مخاطبان) رو به رو بودند. البته رمز و راز موفقیت آنان در این مسیر دشوار، مسئله‌ای است که تبیین و تحلیل آن می‌تواند امداد‌رسان خوبی در تدوین برنامه‌های فرهنگی و گسترش ارتباطات میان فرهنگی به شمار آید. بنابراین، پاسخ به پرسش زیر می‌تواند نقش ارتباطات میان فرهنگی را در شناسایی و گسترش اسلام در فراتر از مرزهای حجاز روشن کند:

«چه ابزارها، راه‌ها و نشان‌هایی سبب شد تا با وجود سنگلاخ‌ها، فراز و نشیب‌ها، و تمایزها و تفاوت‌های موجود در فرهنگ اسلام با تمدن‌های دیگر، مسلمانان موانع ارتباطات را پشت سر گذاشتند و حلقه‌های ارتباطی فرهنگ و در نتیجه قله‌های رفیع آن را فتح کنند؟»

آیات منزل بر پیامبر اسلام و گفتارهای ایشان، به‌درستی اولین نشانه‌های فرا حجازی بودن و جهانی شدن دین خاتم انبیاء برای مردمان عصر عرب جاهلی و نیز همه عصرها و دوران‌ها بوده است، زیرا سخن زیبای: «الاسلام یعلو و لا یعلی علیه» و یا: «من یتبع غیرالاسلام دیناً فلن یقبل منه و هو فی الآخرة من الخاسرین» و یا آیتی که نبی مکرم (ص) را پیامبر رحمت و بیم دهنده برای همه جهانیان معرفی کرده

اما اگر چه ارتباطات میان فرهنگی همواره با موانع سبک و سنگینی رو به رو بوده است، ولی در مقابل، ابزارهایی نیز برای حذف این موانع، تهیه و تدارک دیده شده است. موانعی مانند: «سطح پایین فرهنگ و تمدن اعراب پیش از اسلام، احساس خودکمترینی آنها در این دوره، ناهمزمانی و زبان گوناگون تمدنها، و دشواری درک و انتقال پیام یک دین جدید» مهم‌ترین موانع ارتباطات مسلمانان به شمار می‌آمده‌اند (الویری ۱۳۸۱).

امروزه با تعیین و به‌کارگیری شاخص‌هایی، می‌توان میزان ارتباطات میان تمدن‌ها و فرهنگ‌ها، به‌ویژه تمدن‌های اسلامی را اندازه‌گیری کرد. قرآن کریم این شاخص‌ها را بیان کرده است، و ما می‌توانیم با استخراج بسیاری از آنها، مسیر را هموار نماییم، شاخص‌هایی چون: «(۱) تحکیم برادری؛ (۲) خیر و نیکی؛ (۳) تنش‌زدایی؛ (۴) عدل و قسط؛ (۵) شناخت ملت‌ها نسبت به یکدیگر؛ (۶) اعتماد متقابل؛ (۷) حقیقت‌جویی؛ (۸) گسترش وحدت اسلامی؛ (۹) کسب عزت اسلامی؛ (۱۰) استقلال؛ (۱۱) امنیت ملی و تمامیت ارضی؛ (۱۲) تمدن‌سازی؛ (۱۳) امید به آینده؛ و...».

شاخص‌های موجود، ابزارهایی مؤثر برای برون‌رفت از موانعی خواهند بود که در تضعیف ارتباطات میان فرهنگی ایفای نقش می‌کنند. برخی از شاخص‌ها، از نوع آموزشی هستند، برخی در روابط شخصی محدود می‌شوند، و برخی دیگر نیز در محدوده روابط اجتماعی به شمار می‌آیند؛ اما به نظر می‌رسد ابزارهایی هستند که با به‌کارگیری آنها، تقویت ارتباطات میان فرهنگی ممکن است. البته باید توجه داشت که دو طرف این ارتباطات چه افرادی هستند؟ مبانی فرهنگی آنان چیست؟ و جنس باورهای فرهنگی آنها چگونه است؟ مثلاً اگر دو طرف ارتباط مسلمان هستند، لازم است تلاش کرد تا با بهره‌گیری از شاخص‌های تدوین شده از منظر اسلامی، مسیر را

نویسندگان دیگری نیز گام‌های ارتباطاتی میان فرهنگی پیامبر مکرم اسلام (ص) را به شکل‌های گوناگونی مانند: «دعوت پنهان، دعوت آشکار، دعوت فردی، دعوت اجتماعی، و...» تقسیم‌بندی کرده‌اند، که به نظر می‌رسد آنچه مسلم است، این است که اصل: «ارتباطات میان فرهنگی» چلچراغی بوده است که پیامبر اعظم با برافروختن آن می‌کوشیده است تا بشریت را از جهل، ظلمت، بت پرستی، و اسارت‌رهای بخشیده، و به سوی یکتاپرستی رهنمون سازد. آن امین وحی، از جانب خدا و با تکیه بر آیات منزل بر او مأمور شده بود گام‌های اشاره‌شده که رهایی همه دنیا از جهل و ظلمت بوده است، تکمیل کند. بنابراین، گام پنجم به معنای آن است که اسلام، دینی جهانی بوده است، یعنی همان مأموریتی که خداوند آن را به حضرت محمد امین (ص) واگذار کرد. پس دلایل و نشانه‌های زیر، جهانی بودن آن مأموریت بزرگ را نشان می‌دهد (الویری ۱۳۸۱):

۱. محتوای آیات قرآن کریم

۲. اعتقاد به خاتمیت پیامبران

۳. تجربه تاریخی و حرکت مسلمانان به سمت ایران

و روم

سخن مشترک همه اسلام‌شناسان و دانشمندان اسلامی این است که ابزار ارتباط در همه گام‌های خاتم انبیاء وجود داشته است، تا نشان دهد که تنها با تمسک به این ابزار، می‌توان پله‌های موفقیت را در بسیاری از عرصه‌ها، و حتی عرصه دعوت به خداپرستی طی کرد. پس در نخستین گام، ارتباط و در گام دیگر، ارتباطات میان فرهنگی رمز و راز توفیقات امروز جامعه بشریت است. علامه بزرگ، مفسر شهیر قرآن کریم، آیت‌الله طباطبایی در جلد ۲۰ از تفسیر المیزان خویش، در تفسیر سوره علق اعلام کرده است: «تأکید و تکرار اقرأ نشان دهنده هویت ارتباطی دین اسلام است» (الویری، ۱۳۸۱)

خود شاخصی بنیادین در ارتباطات میان فرهنگی به شمار می‌آید، ترسیم کنند. لذا چنین شاخصی در میان شاخص‌های ارتباطات میان فرهنگی، وزنه‌ای سنگین است و بر همین اساس یکی از رئوس مهم مثلث شاخص‌های مذکور به حساب می‌آید.

ب) تنش‌زدایی:

علامه دهخدا، این واژه را به مفهوم زدودن تیرگی‌ها و کشمکش‌ها [میان دو گروه، دو جامعه، و یا دو دولت] دانسته است. قرآن، کتاب بزرگ هدایت بشریت، در آیه شش از سوره حجرات، بر ضرورت پرهیز از تنش تأکید کرده است؛ و به نظر می‌رسد ارتباطات میان فرهنگی، ابزار ساختاری و راهبردی عمیقی برای نیل به این هدف باشد، زیرا این ارتباطات، ریشه و عامل شناخت دو فرهنگ، و وسیله‌ای برای جلوگیری از تیرگی و جنگ میان دو تمدن و در نتیجه زمینه‌ای برای تحکیم صلح جهانی است.

جلال‌الدین دهقانی فیروزآبادی، مهم‌ترین مؤلفه تنش‌زدایی در روابط بین‌المللی را اعتمادسازی توصیف، و تأکید کرده است مرحله نخست آن، شامل عرصه‌های فرهنگی و روابط غیررسمی در سطح افراد، به‌ویژه نخبگان فرهنگی هست. او ضمن تأکید بر تنش‌زدایی در همه صحنه‌ها و عرصه‌ها، از جمله عرصه‌های فرهنگی، آن را فرآیند کاهش اختلافات ارزیابی نموده است.

تنش‌زدایی می‌تواند روابط فرهنگی میان دو فرد، دو گروه، دو جامعه، یا دو کشور را به یکدیگر نزدیک کرده و صلح محلی، منطقه‌ای و جهانی را به ارمغان آورد. این شاخص، پاک‌کننده فرهنگ «گفتگوستیزی» از میدان‌های فرهنگی است؛ به عبارت دیگر، آن شاخص می‌تواند در پاک‌سازی عرصه‌های پر از سلاح‌های ضد فرهنگی، کمک شایانی به فرماندهان فرهنگی بنماید.

هموار کرد و توشه و آذوقه را فراهم آورد تا در زمان مناسب از آن استفاده نمود. ولی چنانچه آیین‌ها و باورهای دینی دو طرف ارتباط از دو جنس مشابه نباشند، باید بر اساس برنامه‌هایی همچون تکیه بر مثلث تعریف شده، گفتمان میان فرهنگی را گسترش داده و جایگزین صحنه‌های خشونت‌زا و جنگ محوری میان تمدن‌ها ساخت.

ارزیابی رأس‌های مثلث

الف) گفتگو گستری

واژه «گفتگو» در لغتنامه معین، به معنای سخن گفتن است، و سخن گفتن، با هدف نزدیک سازی افراد، گروه‌ها، و فرهنگ‌ها پسندیده است. قرآن کریم، شنیدن گفتارها و گزینش برترین آن‌ها را به بندگان خویش سفارش و بشارت داده است (المیزان، ۱۳۸۲).

گفتگو گستری، نقشه‌ای برای گسترش گفتگوی فرهنگی، و تلاشی عملی به منظور تقارب افکار و سنجش تضارب آرا و اندیشه‌های عمومی است. هدف از گفتگوی فرهنگی، آمادگی همه عناصر فرهنگی برای گفتگو می‌باشد (ابطحی، ۱۳۸۶).

شاخص گفتگو گستری، اهرم نزدیک سازی مردمان و فرهنگ‌ها و ابزار دستیابی به ریشه و مجموعه علل و عوامل تنش‌ها و مناقشات تأثیرگذار در فاصله گرفتن دولت‌ها از یکدیگر است. همچنین حاصل گفتگو گستری، توجه به اندیشه‌ها و افکار دیگران است و موجب درک اشتباهات می‌شود (شهیدی، ۱۳۸۶).

گفت و گو هم به شکل فردی و هم به شکل گروهی انجام می‌شود و منطبق خردگرایان برای رسیدن به نتیجه منطبق بر خرد و دانش است. در گفتگو نباید از ابزار زور و قدرت استفاده کرد، زیرا چنین رویه‌ای زمینه تنش‌زایی است. البته باید تلاش کرد که دو طرف گفتگو تا حد ممکن فضا را بر اساس احترام متقابل که

بنابراین، چنین مؤلفه ارزشمندی را می‌توان یکی از رأس‌های مثلث ترسیم شده در این مقاله توصیف کرد.

ج. احترام متقابل:

واژه‌ای که از نگاه دهخدا، ادیب پارسی، به مفهوم بزرگداشت متقابل است و از زاویه پژوهشی، به معنای شاخصی است که نزاکت بین‌المللی را میان دو فرهنگ سنجش می‌کند. در واقع، این شاخص یکی از اصول روابط بین‌الملل برای برقراری صلح، امنیت، و آسایش میان کشورها می‌باشد.

شاخص «احترام متقابل»، یکی از مبانی مهم در عرصه روابط خارجی (به‌ویژه میان فرهنگی) است، زیرا رفتاری تأکید شده از سوی اسلام برای نزدیک سازی دو تمدن به یکدیگر است و به عبارت دیگر، اهرمی برای جلوگیری از لگدمالی حقوق فرهنگی و سرمایه‌های جامعه به شمار می‌رود. لذا قرآن کریم، برقراری روابط حسنه (از جمله روابط فرهنگی) را با شرط «احترام متقابل» تشویق کرده است (ممتحنه، ۸).

امروزه همه مردم دنیا می‌دانند که روابط باید بر پایه احترام متقابل به ارزش‌های دینی، انسانی و فرهنگی بنا شوند که نقش ادیان و فرهنگ‌ها در تقویت همکاری و هماهنگی میان شهروندان کشورهای جهان و احترام متقابل آنان به همدیگر بسیار مهم است. باید بدانیم شاخص احترام متقابل می‌تواند از ایجاد تقسیم و تبعیض میان ادیان و فرهنگ‌های مختلف جلوگیری کند. پس لازم است با بهره‌گیری از ارزش‌ها و آموزه‌های به‌جامانده از گذشته و فرهنگ‌های دیرین خود، راه را برای رسیدن به عشق و تعالی انسانی هموار کنیم.

این شاخص، عاملی برای دوری‌گزینی از خشونت و جنگ‌های مبتنی بر تفاوت‌های دینی ای است که در سال‌های اخیر رشد یافته و روز به روز در حال افزایش است.

بنابراین، بدون توجه به چنین ابزار سنجی فرهنگی، مثلث مورد نظر ما تشکیل نمی‌شود، و یا خودنمایی آن زودگذر است.

پیشینه‌ی پژوهش

۱- بررسی نقش آموزش عالی در گسترش تبادلات فرهنگی کشورها؛

پژوهشگران: «دکتر کریم حمدی، دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاداسلامی واحد علوم و تحقیقات و هادی رزقی شیرسوار، عضو هیئت علمی دانشگاه آزاداسلامی واحد گرمسار».

این پژوهشگران در راستای شناسایی نقش آموزش عالی در تبادلات فرهنگی ملل گوناگون کوشیده‌اند تا پژوهش خود را به گونه‌ای انجام دهند که از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر روش، توصیفی باشد. آنان نمونه مورد پژوهش را «متخصصان و نخبگان عرصه فرهنگ و آموزش عالی» در نظر گرفته و اعلام کرده‌اند که با توجه به وسعت جامعه مورد پژوهش با روش سرشماری نمونه‌گیری انجام شد و ۶۷ نفر به‌عنوان نمونه مورد پژوهش انتخاب شدند. برای جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه ۳۰ گویه‌ای) استفاده شده است. مهم‌ترین مؤلفه‌های شناسایی شده بر اساس مطالعه‌ی ادبیات پژوهش، شامل: «ایجاد فضای فکری، پذیرش تکثر فرهنگی، تصحیح محیط ادراکی- روان شناختی ملت‌ها، پرهیز از سلطه جویی، رفع موانع سیاسی و دیپلماتیک، خلق معانی مشترک، دست‌یابی به فهم و استنباط مشترک، جلوگیری از تحجر، رقابت میان همه فرهنگ‌ها، و توازن میان اولویتهای داخلی و خارجی» می‌باشند، که در این میان مؤلفه‌ی جلوگیری از تحجر در جایگاه نخست، و مؤلفه‌های: «ایجاد فضای فکری» و «تصحیح محیط ادراکی- روان شناختی ملت‌ها» در

نویسنده به دلیل مشابهت نسبی ویژگی‌های آن با سازوکار حاکم بر بازارهای سنتی مشرق زمین، طی مقالات متعدد خود، آن را «بازار پیام» نام نهاده است (محسنیان راد، ۱۳۶۹).

روش پژوهش

این تحقیق از نظر نوع، کاربردی بوده و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی می‌باشد. علت کاربردی بودن تحقیق آن است که مسئله اصلی تحقیق از مسائل اجرایی چند سازمان بوده و می‌تواند در حل بسیاری از مشکلات آن سازمان‌ها کاربرد داشته باشد. البته، توصیفی - تحلیلی نیز هست، زیرا در آن از اسناد و منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است، به این صورت که پس از احصای مسائل از جامعه، شاخص‌های ارتباطات میان فرهنگی از منظر دین تعیین شده‌اند.

جامعه‌ی آماری در این طرح پژوهشی شامل: «نخبگان دینی حوزه و دانشگاه، صاحب نظران عرصه‌ی ارتباطات فرهنگی و میان فرهنگی، مدیران سازمان‌های فرهنگی، کارشناسان و کارشناسان ارشد فرهنگی، روابط خارجی و امور بین‌الملل» بوده‌اند.

نمونه‌گیری نیز به روش قضاوتی بوده است، یعنی با انتخاب افرادی که در زمینه موضوع، تخصص و تجربه داشته باشند، انجام شده است. حجم نمونه نیز شامل ۴۰ نفر نخبه و صاحب‌نظر و ۸۲ نفر کارشناس، یعنی مجموعاً ۱۲۲ نفر بوده است.

برای جمع‌آوری اطلاعات، از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است، یعنی از مراجعه (مطالعه) به اسناد و مدارک برای مطالعه کتابخانه‌ای، و از ابزارهای مصاحبه و پرسشنامه برای جمع‌آوری اطلاعات میدانی کمک گرفته شده است.

پایایی یا قابلیت اعتماد، یکی از ویژگی‌های فنی ابزار اندازه‌گیری است. مفهوم یادشده با این امر سروکار دارد که ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان تا چه اندازه نتایج یکسانی را به‌دست می‌دهد. هدف از

جایگاه دوم و سوم اهمیت نقش و جایگاه آموزش عالی در تبادلات فرهنگی میان کشورها قرار دارند.

۲- سید جلال دهقانی فیروزآبادی در مقاله‌ای با عنوان: «اهمیت روابط فرهنگی میان ایران و مصر در عصر گفت و گوی تمدن‌ها؛ جایگاه فرهنگ در تنش‌زدایی و اعتماد سازی در روابط بین‌الملل»، به این پرسش‌های بنیادی پاسخ می‌دهد که: «چه» عواملی روابط فرهنگی ایران و مصر را ارتقاء می‌بخشند؟ عوامل واگرا بر سر راه روابط فرهنگی دو کشور کدام هستند؟ چرا توسعه روابط فرهنگی دو کشور دارای اهمیت است؟ (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۷۹)

وی در مقاله خویش به ضرورت مفاهمه و رابطه فرهنگی میان ایران و مصر و راهکارهای تقویت زمینه‌های فرهنگی و رفع مشکلات موجود در مناسبات فرهنگی دو کشور می‌پردازد.

۳- مهدی محسنیان راد با نگارش مقاله‌ای در زمینه‌ی ارتباطات میان فرهنگی، نخست با نگاهی کوتاه به سیر تحول این نوع ارتباطات در جهان (پیش از فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی) پرداخته، و با تأکید بر نقش جبر و اختیار در ارتباطات میان فرهنگی، نشان می‌دهد که نظام ارتباطات یا «ICT» ارتباطی میان فرهنگی تا قرن ۱۳ میلادی به‌صورت چندقطبی بوده و از قرن ۱۴، عصر سلطه‌ی یک قطبی آغاز، و با تحولاتی چند، به دوران جهانی شدن و یا به تعبیر هربرت مارشال مک لوهان، به دوران زندگی انسان در دهکده‌ی جهانی رسیده است. عصری که اگرچه محصول یک فرآیند تاریخی است، اما در اجرای پروژه‌های ارتباطی علیه فرهنگ‌های دیگر، آسان تر شده است. این مقاله، ضمن تبیین برخی از تفاوت‌های تهاجم فرهنگی با تهاجم نظامی، می‌کوشد که نشان دهد وضعیت حاضر، یک دوره‌ی در حال گذر است و طی چند دهه‌ی آینده، ویژگی‌های دهکده‌ی جهانی تغییر خواهد کرد و عصر جدیدی آغاز خواهد شد، که

قیاسی و استقرایی می‌توانند برای ایجاد شاخص‌ها به‌کار روند.

ب) توسعه مقیاس در سه مرحله:

۱. طراحی مطالعه: انتخاب نمونه مشخص، جمله‌بندی شاخص‌ها و تعیین طول مقیاس، مسایل مهمی هستند که در این مرحله به آن‌ها توجه می‌شود.
۲. ساختار مقیاس: روش‌های تحلیل عاملی برای ارزیابی پایایی ساختار عاملی (تعداد ابعاد) و ارائه اطلاعاتی که تصحیح مقیاس جدید را آسان‌سازی می‌کند، به‌کار گرفته می‌شوند.

ج) ارزیابی قابل اطمینان: مسایلی مانند: «همسانی شاخص‌های مقیاس و پایایی مقیاس در دوره‌های زمانی» در این مرحله ارزیابی می‌شوند.

ح) ارزیابی مقیاس:

این مرحله برای ارزیابی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس مانند اعتبار ساختاری (اعتبار همگرایی و تشخیص) و اعتبار ملاکی از نمونه جدید استفاده می‌شود.

یافته‌ها پژوهش

سه شاخص مورد نظر در این مقاله از میان ۶۰ شاخص زیر که سهم معنادارتر و دارای بار عاملی بیشتری بوده‌اند، گزینش شده‌اند:

- ۱- کرامت انسانی ۲- اصلاح ملت‌ها ۳- گسترش بازار اسلامی ۴- خیر و نیکی ۵- دانش‌افزایی ۶- اسلام‌گستری ۷- تحکیم برادری ۸- نفی جنگ‌طلبی یا تنش‌زدایی ۹- عدل و قسط ۱۰- اهتمام به امور مسلمانان ۱۱- شناخت ملت‌ها از همدیگر ۱۲- اعتماد متقابل ۱۳- حقیقت‌جویی ۱۴- افزایش حس میهن‌دوستی ۱۵- پرهیز از فسق و فجور ۱۶- گسترش وحدت اسلامی ۱۷- عزت اسلامی ۱۸- عدم وابستگی ۱۹- خدمات فرهنگی ۲۰- امنیت و تمامیت ارضی ۲۱- تمدن‌سازی ۲۲- آمار رسانه‌های تبلیغی ۲۳-

سنجش پایایی پرسشنامه این است که در زمان‌ها و مکان‌های مختلف قابلیت کاربرد داشته باشد. در واقع، تحقیقی پایا است که ابزار اندازه‌گیری آن معتبر باشد و چنانچه تحقیق توسط فرد دیگر یا همان محقق دوباره در زمان‌ها و مکان‌های دیگر انجام شود، به همان نتیجه مشابه دست یابد. یکی از معروف‌ترین معیارهای سنجش پایایی، استفاده از معیار آلفای کرونباخ است. آلفای کرونباخ، همبستگی درونی داده‌ها را اندازه‌گیری می‌کند و به‌صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum \delta_i^2}{\delta^2} \right)$$

که α در این فرمول آلفای کرون باخ، k تعداد سؤال‌های پرسشنامه، δ^2 واریانس مجموع سؤال‌ها، و δ_i^2 واریانس سؤال i ام می‌باشند. هرچقدر مقدار آلفا به یک نزدیک شود، نشان‌دهنده پایایی بیشتر، و هرچقدر مقدار آن کوچک‌تر باشد، نشان‌دهنده پایایی کمتر برای پرسشنامه است.

همچنین در این تحقیق ضریب آلفای کرونباخ کل پرسشنامه برابر با ۰/۸۸۷ برآورد شد که میزان آن بالای ۰/۷ و در حد قابل قبول است.

برای وصف و تشریح داده‌ها از آمار توصیفی، و به‌منظور آزمون فرضیه‌های تحقیق از روش تحلیل عاملی اکتشافی و نیز تحلیل عاملی تأییدی استفاده شده است.

طبق الگوی اسکوب، برای توسعه مقیاس ساختارهای چندبعدی، مراحل سه‌گانه زیر دنبال شد. (حنفی زاده و رحمانی ۱۳۸۹)

الف) ایجاد شاخص:

هدف اصلی این مرحله، کسب اعتبار محتوایی بوده و با کمک چارچوب تئوریک و به‌کارگیری فرآیند دسته‌بندی، که شاخص‌ها را با تعاریف ابعاد ساختار چندبعدی تطبیق می‌دهد، محقق می‌شود. دیدگاه‌های

بوده است. در این مرحله وقتی حجم نمونه برابر ۷۵ تا ۲۰۰ باشد، مقدار «مجذور کای یک» اندازه معقولی برای برازندگی است.

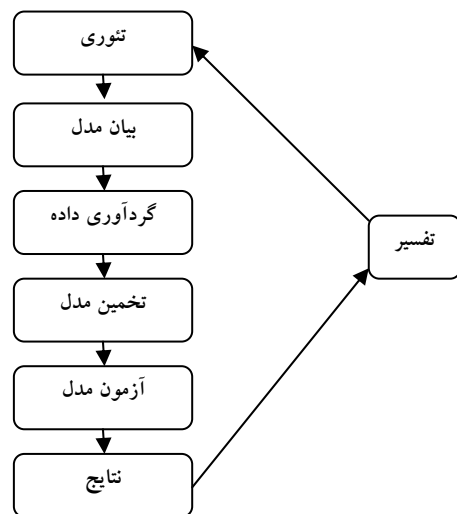
در مرحله دیگر، با بهره‌گیری از ضریب آلفای کرونباخ، همسانی درونی سنجیده شد، یعنی ضریب آلفای کرونباخ برای هر یک از ابعاد محاسبه گردید (ارزیابی قابل اطمینان).

برای بررسی اعتبار همگرایی و اعتبار تشخیصی، از تحلیل عاملی تأییدی در مدل یابی معادلات ساختاری صورت پذیرفت (ارزیابی مقیاس یا بررسی اعتبار ساختاری و ملاکی).

نتایج تحلیل عاملی تأییدی سازه‌های تحقیق نشان داده است که بارهای عاملی مربوط به سازه‌های تحقیق همگی معنادار شده، سازه‌های مورد مطالعه از جهت روایی دارای اعتبار بالایی بوده، و در اندازه‌گیری سازه‌ی مورد نظر سهم معناداری دارند. بر اساس این ضرایب، متغیری که بیشترین بار عاملی را داشته است، در اندازه‌گیری سازه مربوطه سهم بیشتری دارد.

تحلیل داده‌ها

فرآیند تجزیه و تحلیل ساختارهای کواریانس (مدل‌سازی معادلات ساختاری) شامل پیمایش چندین گام به شرح نمودار زیر است:



نمودار شماره ۱: نمایش مراحل اساسی تحلیل

سفرهای زیارتی ۲۴- تولید فیلم و موسیقی ۲۵- امید به آینده ۲۶- نرخ دین‌داری ۲۷- میزان مشارکت ۲۸- امنیت فردی ۲۹- میراث فرهنگی ۳۰- احترام متقابل ۳۱- گشاده‌رویی ۳۲- حکمت ۳۳- حقوق فرهنگی ۳۴- مصلحت ۳۵- صداقت ۳۶- ترویج ارزش‌های اخلاقی ۳۷- امنیت فرهنگی ۳۸- آزادی اندیشه ۳۹- آمار اعزام مبلغان فرهنگی ۴۰- خلاقیت فرهنگی ۴۱- حق تعیین سرنوشت ۴۲- پژوهش فرهنگی ۴۳- آزادی فرهنگی ۴۴- گردشگری و جهانگردی ۴۵- امنیت اجتماعی ۴۶- برد فرهنگی ۴۷- گفتگوی فرهنگی ۴۸- بازدهی فرهنگی ۴۹- آموزش فرهنگی ۵۰- اشتغال ۵۱- گسترش گفتمان عدالت اجتماعی ۵۲- آمار دفاتر نمایندگی‌های فرهنگی در خارج ۵۳- گسترش بیداری اسلامی ۵۴- فروش کالای فرهنگی ۵۵- حقوق بشر اسلامی ۵۶- تولید فرهنگ اسلامی ۵۷- زیست‌محیطی فرهنگی ۵۸- گسترش نمادهای دینی ۵۹- فقرزدایی ۶۰- تبعیض‌زدایی

برای این یافته‌ها در مرحله نخست، طراحی مطالعه انجام شد. در این مرحله، پس از انتخاب نمونه مورد نظر و طراحی پرسشنامه، فرآیند اجرای آن مشخص شد که به روشن شدن نمونه یا جامعه آماری ۱۲۲ نفره (مشکل از ۴۰ خبره و ۸۲ کارشناس) انجامید.

پس از این مرحله، پرسشنامه اجرا شد، یعنی جامعه آماری ۱۲۲ نفره، ارزیابی خویش نسبت به ۴۱ شاخص پالایش شده را با تکمیل پرسشنامه انجام دادند. آنگاه همه داده‌ها در یک جدول «۱۲۰×۴۱» که نشان‌دهنده پاسخ‌های ۱۲۲ نفر خبره و کارشناس درباره همخوانی ۴۱ شاخص پالایش شده بود، تنظیم گردید تا ارزیابی پایایی مقیاس برای آن انجام شود.

ساختار مقیاس، گام پس از جمع‌آوری داده‌ها بوده است، یعنی استخراج ابعاد (عوامل) از سؤال‌ها (شاخص‌ها) با کمک تحلیل عاملی اکتشافی انجام شد. نتیجه تحلیل در این گام، ارزیابی نیکویی برازش مدل

جدول شماره ۱: میانگین واریانس استخراج شده (AVE) و ماتریس همبستگی بین متغیرهای پنهان
(اندازه نمونه = ۱۲۲)

متغیرهای پژوهش	(۱)	(۲)	(۳)	(۴)	(۵)	(ave)
(۱) مسایل آثار فرهنگی	۱/۰۰					۰/۴۹
(۲) مباحث جنگ و صلح	۰/۷۵**	۱/۰۰				۰/۵۷
(۳) مسایل امت اسلامی	۰/۷۹**	۰/۸۵**	۱/۰۰			۰/۵۱
(۴) مبادلات فرهنگی	۰/۵۵**	۰/۵۰**	۰/۶۴**	۱/۰۰		۰/۴۶
(۵) اعتقادات و باورهای اساسی	۰/۳۶**	۰/۴۷**	۰/۳۴*	۰/۶۸**	۱/۰۰	۰/۴۴
(۶) سایر	۰/۱۹	۰/۳۹**	۰/۴۰**	۰/۵۵**	۰/۶۹**	۰/۳۸

** معناداری در سطح اطمینان ۹۹ درصد. * معناداری در سطح اطمینان ۹۵ درصد می‌باشند.

جدول شماره ۲: شاخص‌های برازش مدل

نام شاخص	مقدار به دست آمده	حد مجاز
(کای دو بر درجه‌ی آزادی)	۱/۴۷۷	کمتر از ۳
GFI (نیکویی برازش)	۰/۹۲	بالاتر از ۰/۹
RMSEA (ریشه میانگین مربعات خطای برآورد)	۰/۰۶۷	کمتر از ۰/۰۹
CFI (برازندگی تعدیل یافته)	۰/۹۵	بالاتر از ۰/۹
AGFI (نیکویی برازش تعدیل شده)	۰/۸۳	بالاتر از ۰/۸
NFI (برازندگی نرم شده)	۰/۹۲	بالاتر از ۰/۹
NNFI (برازندگی نرم نشده)	۰/۹۶	بالاتر از ۰/۹

جدول شماره ۳: بارهای عاملی (Loading factor) سازه‌های تحقیق

متغیرهای آشکار	آثار فرهنگی	مباحث جنگ و صلح	مبادلات فرهنگی	مسایل امت اسلامی	اعتقادات و باورهای اساسی	سایر
تولید فرهنگ اسلامی	۰/۸۹**					
عدم وابستگی	۰/۴۵**					
امنیت فرهنگی	۰/۶۹**					
شناخت ملت‌ها از هم	۰/۷۸**					
پرهیز از فسق و فجور		۰/۶۷**				
امنیت و تمامیت ارضی		۰/۶۴**				
امنیت اجتماعی		۰/۶۸**				
نفی جنگ‌طلبی یا تنش‌زدایی		۰/۷۲**				
مصلحت		۰/۴۴**				
حکمت		۰/۷۹**				
اصلاح ملت‌ها		۰/۷۹**				

متغیرهای آشکار	آثار فرهنگی	مباحث جنگ و صلح	مبادلات فرهنگی	مسائل امت اسلامی	اعتقادات و باورهای اساسی	سایر
گردشگری و جهانگردی			۰/۵۴**			
فروش کالای فرهنگی			۰/۵۸**			
پژوهش فرهنگی			۰/۶۳**			
آموزش فرهنگی			۰/۵۹**			
دانش‌افزایی			۰/۲۱*			
گفتگوی فرهنگی			۰/۲۸*			
تمدن‌سازی			۰/۳۸**			
برد فرهنگی			۰/۲۳**			
بازدهی فرهنگی			۰/۳۲**			
میزان مشارکت			۰/۳۵**			
خلاقیت فرهنگی			۰/۴۰**			
حق تعیین سرنوشت				۰/۶۱**		
آزادی اندیشه				۰/۵۳**		
گسترش گفتمان عدالت اجتماعی				۰/۳۴**		
احترام متقابل				۰/۴۶**		
اعتماد متقابل				۰/۵۲**		
عدل و قسط				۰/۵۱**		
زیست‌محیطی فرهنگی					۰/۴۳**	
ترویج ارزش‌های اخلاقی					۰/۷۳**	
خیر و نیکی					۰/۶۰**	
صداقت					۰/۶۵**	
حقیقت‌جویی					۰/۴۶**	
امید به آینده					۰/۴۰**	
گشاده‌رویی					۰/۲۹**	
حقوق بشر اسلامی					۰/۳۰**	

توجه: نشانه‌های: «**» معناداری در سطح اطمینان ۹۹ درصد، و «*» معناداری در سطح اطمینان ۹۵ درصد می‌باشند

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ابزارهای سنجش ارتباطات میان فرهنگی، ممکن است هر کدام به تنهایی نتوانند سد مستحکم و مقاومی برای پرهیز از وقوع جنگ میان فرهنگ‌ها باشند، ولی تجمیع آن‌ها در یک مثلث، حوزه‌ای مقتدر برای پشتوانه فعالیت‌های هماهنگ اجتماعی و بین‌المللی است. این مثلث، بنیان‌های دیوار بی‌اعتمادی را سست، و گفتمان‌های فرهنگی را جایگزین تنش‌های فرهنگی

شاخص‌های مدل، هر یک در دسته‌ای از متغیرهای آشکار قرار گرفته‌اند؛ یعنی شاخص «گفتگو گستره» در دسته مبادلات فرهنگی، شاخص «تنش زدایی» در گروه مباحث جنگ و صلح، و شاخص «احترام متقابل» در دسته مسائل جهانی و امت اسلامی قرار دارند.

منابع و مأخذ

- می‌کند. به عبارت دیگر، چنین مثلی وسیله تلطیف روابط میان فرهنگی، و زمینه‌ای برای حاکمیت حقوق مردم خواهد بود.
- همچنین مقایسه‌ی این پژوهش با سایر پژوهش‌های اشاره شده، نشانگر آن است که تعیین و شناسایی شاخص‌ها در چگونگی نزدیک سازی فرهنگ‌ها، ابزار ارزیابی مهمی به شمار می‌روند. بنابراین، پیشنهادهای زیر اجتناب‌ناپذیر است:
۱. ضرورت فرهنگ‌سازی مثلث «گفتگوگستری، تنش‌زدایی، و احترام متقابل» از طریق درج در کتاب‌های درسی مدارس و آموزش آن به دانش‌آموزان به منظور زمینه‌ای برای شکوفایی افکار دانش‌آموزان که سکان‌دار چرخه فرهنگ و اقتصاد جامعه در آینده هستند؛
 ۲. شناسایی سه نقطه نمادین در کشور که معرف و مرسوم یک مثلث باشد، مثلاً تعیین نقاطی مانند: «تهران در شمال، شیراز در جنوب غرب، و کرمان در جنوب شرق کشور» با هدف ترویج شاخص‌های تعیین‌شده و نیز نهادینه‌سازی این شاخص‌ها در ارتباطات میان فرهنگ‌ها و فرهنگ‌های متنوع در داخل کشور؛
 ۳. برپایی همایش‌های محلی، منطقه‌ای، ملی، فراملی، و جهانی، با هدف نهادینه‌سازی شاخص‌های مورد نظر و در نتیجه تقویت و تحکیم صلح در میان اقوام، نژادها، ملیت‌ها، و تمدن‌ها.
- (۱) ابطحی، سید محمدعلی، موسسه گفتگوی ادیان، تهران، ۱۳۸۶.
- (۲) ازغندی، علی‌رضا، نظام بین‌الملل بازدارندگی و همپایگی، تهران، ۱۳۷۸.
- (۳) الویری، محسن، شیوه‌های فرهنگی و ارتباطی پیامبر اسلام (ص) در عهد مکی، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع)، شماره ۲۱، تهران، بهار ۱۳۸۳.
- (۴) انگلتون، اندازه‌گیری و سنجش پدیده‌ها، ۱۳۷۷؛
- (۵) باهنر، ناصر، روابط بین‌الملل و ارتباطات میان فرهنگی، تهران، ۱۳۷۸.
- (۶) دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال، تنش‌زدایی در روابط بین‌الملل، تهران، ۱۳۷۹.
- (۷) شهیدی، سید جعفر، تاریخ تحلیلی اسلام، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ هشتم، تهران، ۱۳۶۷.
- (۸) شهیدی، سید جعفر، ترجمه نهج البلاغه، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۸۰.
- (۹) قرآن کریم، تفسیر المیزان، علامه طباطبایی، ۱۳۸۲.
- (۱۰) کریمی، غلامرضا، انقلاب در ارتباطات فرهنگی و صلح و امنیت جهانی، تهران، ۱۳۸۷.
- (۱۱) محسنیان راد، مهدی، مفاهیم ارتباطات میان فرهنگی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ۱۳۶۹.
- (۱۲) معین، محمد، فرهنگ فارسی، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ هشتم، ۱۳۷۱.
- 13) Mowlana, hamid, Culture & Communication, Tehran, 2012
- 14) 2.UNESCO, UNRISD, Development of cultural indicators, 2000